

УДК [329.78(477.83/.86):355.233,11]"190"
<https://doi.org/10.33402/zuz.2022-18-23-30>

Ярослав КОНДРАЧ

*кандидат історичних наук
молодший науковий співробітник відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8600-7315>
e-mail: sat143@ukr.net*

ВІЙСЬКОВИЙ ВИШКІЛ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ГАЛИЧИНИ У ПЛАСТУНСЬКИХ ГУРТКАХ ПЕРЕД ПЕРШОЮ СВІТОВОЮ ВІЙНОЮ

Досліджено військовий вишкіл української молоді Галичини перед Першою світовою війною. Головну увагу приділено українським пластунським організаціям. Показано, що ці парамілітарні гуртки займалися організацією та підготовкою української молоді до боротьби за національні інтереси в роки Першої світової війни, а їхні члени стали основою першого збройного українського формування ХХ ст. – Легіону Українських січових стрільців.

Наголошено, що «Пласт» пустив глибші корені лише в Галичині. Визначено, що з наближенням Першої світової війни відбувалася мілітаризація «Пласту», а на пластовий рух переважно дивилися як на військово-підготовчий чинник. Акцентовано на зростанні в українських молодіжних колах переконання, що вибороти державність можливо лише силою зброї. Вказано, що завданням «Пласту» називали формування людей нової генерації – народних провідників та національної еліти з вольовим характером і глибоким почуттям національної гідності і через виховану у своїх лавах молодь «Пласт» мав намір впливати на формування ідентичності загалу українського суспільства Галичини й закладати підґрунтя для здобуття української державності.

Ключові слова: «Пласт», Галичина, військовий вишкіл, Січові стрільці, молодіжні організації.

Напередодні Першої світової війни спостерігався різкий зріст патріотизму та зацікавлення українськими військовими традиціями в середовищі українських молодіжних організацій. Особливо це стосувалося пластових осередків, які переважно діяли в середніх школах. Ці парамілітарні гуртки, що займалися організацією та підготовкою української молоді до боротьби за національні інтереси, у роки Першої світової війни стали основою для формування перших національних військових формувань.

Історіографічна спадщина пластунського руху здебільша історико-мемуарна. Історію «Пласту» почали писати засновники й організатори її осередків: Олександр Тисовський (головний теоретик українського пластунства), Олена Степанів, Степан

Гайдучок, Ганна Дмитренко та інші рядові члени¹. Тобто автори історично-мемуарної літератури, які опиналися в еміграції, фактично стали першими дослідниками руху. Вони акцентували увагу на його закономірному взаємозв'язку з тогочасними регіональними та геополітичними обставинами. Так, колишній стрийський пластун, а згодом один з авторитетних українських військових істориків в еміграції Лев Шанковський у ґрунтовних працях із військової історії розглядав «Пласт» у контексті загальноісторичних подій, зокрема національно-визвольних змагань². Також варто виокремити працю Степана Ріпецького «Українське Січове Стрілецтво»³. Автор виклав цікаві матеріали про роль членів «Пласту» в організаційному, ідеологічному та військовому становленні Легіону Українських січових стрільців (УСС). Ще одна спроба систематизованого викладу історії «Пласту» належить перу Северина Левицького, який у міжвоєнний період очолював галицький осередок організації⁴.

Зі сучасних нарисів про діяльність пластунських осередків можна виокремити низку праць, написаних після проголошення незалежності України. Це – монографічні дослідження Бориса Савчука⁵, Богдана Трофим'яка⁶, Івана Андрухів⁷, Оксани Вацеби⁸, Андрія Сова⁹.

Із найсучасніших досліджень з історії пластунського руху заслуговує особливої уваги праця діаспорного історика Ореста Субтельного. У 2016 р. вийшла друком англомова версія його книги «Пласт: Унікальна історія українського скаутського руху»¹⁰ у співавторстві Ореста Джулинського, Тетяни Джулинської та Оксани Закидальської. У 2019 р. її переклали українською мовою¹¹. Натепер це найсучасніша книга з історії «Пласту» не тільки в Україні, а й за кордоном (США, Канада, Великобританія, Польща).

Олександр Тисовський, Петро Франко й Іван Чмола майже одночасно протягом 1911/1912 н. р. заснували пластунські осередки при різних навчальних закладах. Через

¹ Тисовський О. Життя в Пласті. Посібник до українського пластового юнацтва. Торонто, 1997; Гайдучок С. Читаю і гадаю. *Сокільські Вісті*. 1937. № 1. С. 7–9; Степанів О. Напередодні великих подій. Власні переживання й думки. 1912–1914. Львів, 1930; Дмитренко Г. Тайний пласт перед війною. *Нова хата*. 1936. № 22. С. 10–12.

² Шанковський Л. Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія. Вінніпег, 1974; Шанковський Л. Українська Армія в боротьбі за державність. Мюнхен, 1958.

³ Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. Нью-Йорк, 1956.

⁴ Левицький С. Український Пластовий Улад в роках 1911–1945 у спогадах. *Причинки до історії Пласту*. Мюнхен, 1967.

⁵ Савчук Б. Український Пласт. 1911–1939. Івано-Франківськ, 1996. 264 с.

⁶ Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (др. пол. XIX – пер. пол. XX ст.). Тернопіль, 2001. 694 с.

⁷ Андрухів І. Західноукраїнські молодіжні товариства Сокіл, Січ, Пласт, Луг. Івано-Франківськ, 1992.

⁸ Вацеба О. Нариси з історії спортивного руху в Західній Україні. Івано-Франківськ, 1997. 230 с.

⁹ Сова А. Символіка українських молодіжних організацій «Сокіл», «Січ», «Пласт» та «Луг» у Галичині (кінець XIX ст. – 1939 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Львів, 2009. 17 с.

¹⁰ Subtelny O. *Plast: Ukrainian Scouting, a Unique Story / with O. Dzulynsky, T. Dzulynsky and O. Zakydalsky*. Toronto: Plast Publishing Inc, 2016. 440 s.

¹¹ Субтельний О. Пласт: Унікальна історія українського скаутського руху / з додатковим авторством О. Джулинського, Т. Джулинської та О. Закидальської. Торонто, 2019. 440 с.

таємний пластовий осередок юний студент Львівської політехніки І. Чмола реалізував ідею української скаутської військової організації. Завданням цього пластового гуртка був військовий вишкіл і виховання української молоді для майбутньої збройної боротьби за незалежну Україну. До організації увійшли учні низки львівських навчальних закладів: Академічної гімназії, Торговельної академії, жіночої семінарії, Українського педагогічного товариства, Приватної дівочої гімназії сестер василянок тощо. Спогади І. Чмоли розкривають особливості діяльності та склад учасників цього гуртка. Активна пластунка Ганна Дмитренко так згадує про перші організаційні збори, які відбулися в залі товариства «Січ»: «Тут зібралось понад 50 учеників і учениць із різних шкіл. Іван Чмола представив працю Пласту в Англії та вказав на необхідність такої організації в нас. Наш Пласт не має бути забавкою, а з нього має зродитися наше рідне, українське військо...»¹². З усіх присутніх на зборах до «Пласту» записалося 30 осіб. Активними членами стали: І. Чмола, О. Шац, С. Дувало, Я. Чиж, Р. Сушко, К. Заклинський, О. Степанів, Г. Дмитренко й ін.

Ще одна членкиня «Пласту» Олена Степанів зауважила, що «ця організація вела більше військову, як пластову роботу, бо, крім в'язання вузлів, пластового ходу, сигналізації, училися ми стріляти з браунінга, пізнавати систему кріса Манліхера, таборувати й підходити», «з замилюванням розчитувалися в книжках, де говорилося про партизанку, вибір вибухового матеріалу й захоплювалися героїськими подвигами одиниць чи невеликих гуртків людей, про яких розповідав Чмола»¹³.

Іван Чмола мав чіткий намір навчити українську молодь військової майстерності. В організації панувала сувора, майже військова дисципліна. Практичний вишкіл відбувався на околицях Львова, зокрема Кайзервальді, Кривчицькому лісі тощо. У перших пластунів не було однострою, але вони мали спорядження: військові карти, палатки, водозахисні плащі, казани й ін. Улітку 1912 р. відбувся двотижневий табір на Говерлі, де 14 учасників провели скаутський і військовий вишколи¹⁴. Його можна вважати першим табором в історії українського «Пласту». Ця організація проіснувала близько року (до осені 1912 р.) і передала свій почин комітетові академічної молоді та січовим товариствам.

Весною 1912 р. під проводом Олександра Тисовського був створений осередок пластунського руху в українській Академічній гімназії у Львові. До його складу ввійшло 40 активних членів, які прийняли присягу. План діяльності гуртка становив синтез загальноскаутської теорії та способу життя українського козацтва. Саме ці пластуни стали основою 1-го пластового полку ім. Сагайдачного¹⁵. Спершу осередок добре розвивався, але на початку 1914 р. відчутно занепав. Причиною було те, що симпатії пластової молоді, яка відчувала наближення великої війни, все більше зверталися до тих пластунських гуртків, де відбувався військовий вишкіл. Молоді люди були незадоволені акцентами діяльності гуртка, зокрема літературно-наукового домінування замість викладання елементів військової підготовки. Олександр Тисовський як гімназійний викладач не погоджувався з таким баченням функцій осередку,

¹² Дмитренко Г. Тайний пласт...

¹³ Степанів О. Напередодні великих подій... С. 8–10.

¹⁴ Леник В. Українська організована молодь. Мюнхен; Львів, 1994. С. 123.

¹⁵ Данилів Т. Основоположник Пласту. До 80-річчя з дня народження професора д-ра Олександра Тисовського. Мюнхен, 1966. С. 19.

а більше наполягав на педагогічних засадах ведення гуртка¹⁶. Із початком Першої світової війни діяльність осередку припинилася.

Ще одним з основоположників «Пласту» був син Івана Франка – Петро, який займався педагогічною діяльністю. У грудні 1911 р. він створив таємний гурток при філії Академічної гімназії у Львові, який швидко розрісся до 120 активних членів. На відміну від Івана Чмоли, який хотів поставити «Пласт» на службу визвольних змагань і надав пластовим вправам військової муштри, та Олександра Тисовського, який наполягав на класичній скаутській організації з методами педагогічного виховання, Петро Франко пропагував фізичне виховання, основною формою якого мали бути пластові ігри¹⁷. Він був автором першого підручника – «Пластові гри та забави»¹⁸. Тобто однакості в методах підготовки молоді у пластових гуртках на початках їхнього створення не було. Проте на першому місці залишався військовий вишкіл, який поєднувався із пластовим. Тому часто і виправдано пластові гуртки на провінції називали стрілецьким «Пластом» через близькі відносини зі сокільськими та січовими молодіжними організаціями.

З огляду на подальший розвиток подій і масштаби національно-визвольних змагань, пластунські гуртки мали історичне значення. Так, Степан Ріпецький, відомий в еміграції стрілецький історик, вважав, що «Пласт» заклав початок Української військової організації (УВО), яка була фактично першою в історії новітнього українського руху спробою власними силами створити необхідні для кожної нації збройні сили як засіб боротьби за власну державну самостійність¹⁹. Така оцінка перегукується з характеристикою іншого військового історика – Петра Дідушка, одного з визначних комендантів січових стрільців. Для майбутніх істориків, які студіюватимуть питання мілітарних організацій, він вказував, що таких «у нас за виміном групи, що гуртувались коло Чмоли – не було. І тільки війна покликала до життя чисто мілітарні організації»²⁰.

Виникнувши, як і багато інших українських організацій, у Львові, від другої половини 1912 р. пластові гуртки активно починають розповсюджуватися Галичиною. Цьому сприяла й австрійська влада, яка готувалася до війни і сподівалася без зайвих витрат одержати більше вишколених рекрутів. За рівнем розвитку довоєнної пластової організації друге місце після Львова займав Стрий. У 1912 р. брати Дем'ян і Степан Пеленські заснували перший таємний пластовий гурток чисельністю 20 осіб, який одразу долучився до активної праці. За допомогою батьків та місцевих громадян вони придбали форму і спорядження. Відставні старшини вчили пластунів військового порядку та стрільби з бойової зброї. Регулярні прогулянки по околицях поєднувалися з тереновими вправами, що мали виразно військовий вимір. Цілолітньо, незважаючи на пору року, день чи ніч, пластуни одержували наказ здобути або звільнити місто від ворога і переслідувати його.

Так, високого рівня організації досягнув стрілецький «Пласт» у Самборі. Це зумовлено тим, що місцева січова організація потерпала від постійних утисків місцевої

¹⁶ Тисовський О. В дорозі на верхи. *Молоде життя*. 1922. № 6–7. С. 2–4.

¹⁷ Ленік В. Українська організована молодь... С. 122.

¹⁸ Франко П. Пластові гри та забави. Львів, 1913.

¹⁹ Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво... С. 17–19.

²⁰ Дідушок П. Пекуча справа. *Шляхи*. 1916. № 5. С. 37.

адміністрації. Коли місцеві польські організації отримали від неї 100 крісів, українці не змогли придбати зброї навіть за власний кошт. Унаслідок цього багато членів січового товариства перейшло до «Пласту», який очолював старший десятник 77-го полку піхоти Володимир Коберський, що одночасно був головою місцевого товариства «Січові стрільці». Самбірський осередок «Пласту» налічував 120 учнів місцевих гімназій²¹.

Виразно військовою підготовкою займався пластовий осередок у Станіславській державній гімназії, де він розпочав діяльність у 1912/1913 н. р. і швидко набрав до своїх лав 80 членів. Його головним організатором та провідником був професор гімназії, запасний старшина австрійської армії Григорій Кичун. Під його керівництвом проводились навчальні військові баталії у вигляді теренових ігор. Пластуни ділилися на групи і воювали між собою. Зазвичай одна з них ставала табором у якомусь селі й виставляла стійки, а друга повинна була, добре замаскувавшись, пробратися через оборонну лінію до визначеної частини села²². У таблиці «Виказ польових вправ» названо 16 видів різних ігор, які проводили пластуни в 1913/1914 н. р. Серед них розвідка ворога, атака на ворога, таборування, взяття ворога в кільце у лісі, патрулювання тощо. Вони проводились у понад 10 навколишніх селах із 14-ї до 19-ї²³.

Функціювали пластові осередки і в Перемишлі. Тут ще наприкінці 1911 р. Іван Чмола, колишній учень місцевої гімназії, заснував таємний бойовий пластовий гурток, який налічував близько 15 членів. Вони проводили науку зі стрільби в околицях міст. Але гурток проіснував недовго – всього пів року²⁴. У 1914 р. І. Чмола очолив студентську стрілецьку організацію, яка стала центром підготовки стрілецького руху у Львові. Ця українська мілітарна організація влаштувала не тільки військові вправи та військово-виховні заходи – її члени створили українську військову термінологію.

Одним зі своїх завдань організація вбачала через виховний вплив на молодь скерувати процес її національної самоідентифікації, відтак активізувати інші соціальні верстви, особливо селянство, у боротьбі за національні права. Цей аспект був розроблений у статті «Юнацтво і Пласт» одного з найвизначніших теоретиків українського націоналізму Дмитра Донцова²⁵. У своїй праці він стверджував, що майбутнє усієї нації виглядатиме похмуро, якщо нова генерація, яка вийшла на шлях життя в героїчну добу нашої історії, не скине із себе старого невільництва. Тобто пластова організація через прагнення чогось нового, а головне військовою боротьбою може скинути страшний тягар рабської ідеології минулого. У доповіді «Українська молодіж і теперішнє положення нації» Д. Донцов наголосив на потребі платформи мілітарного виховання молоді²⁶. Так ідеологія «Пласту» органічно вписалася у загальну теорію українського націоналізму.

На основі дослідження різних джерел про діяльність «Пласту» на зламі довоєнної і воєнної доби можна висувати, що майже всі його члени зголосилися добровольцями

²¹ Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво... С. 38.

²² Діло. 1913. 7 березня, 11 квітня.

²³ Звіт дирекції гімназії з руською мовою викладовою в Станіславові за рік шкільний 1913–1914. Станіславів, 1914. С. 59.

²⁴ «Де срібнолентий Сян пливе». Пропам'ятна книга ювілею української державної гімназії в Перемишлі 1888–1938. Перемишль, 1938. С. 85–88.

²⁵ Донцов Д. Юнацтво і Пласт. Львів, 1928. 15 с.

²⁶ Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наші завдання. Львів, 1913. С. 28–29.

до лав Легіону УСС. На думку історика стрілецького війська Осипа Думіна, зосереджувалася тут головню інтелігентська середньо- та високошкільна молодь і цвіт галицької української інтелігенції²⁷. Багатьом із них було по 16–17 років, але своїм патріотичним виступом вони довели, що копітка національна виховна праця у молодіжних організаціях не пропала даремно. Щоправда, через свій юний вік частина пластунів не відразу потрапила до війська, а вже потім іншими шляхами вступила до нього.

На відбірних комісіях і з початком військового вишколу вихованці «Пласту» показали себе з найкращого боку й мали перевагу серед інших новобранців. Це цілком зрозуміло, бо вони вже мали певні знання і навички з військової справи, були організованішими й дисциплінованішими. Ці якості із пластовою товарицькістю, витривалістю, кмітливістю ставали значимішими з початком військових дій. Один із членів перемишльського «Пласту» Іринеї Чмола (брат Івана Чмоли), опинившись у перших лавах УСС, із цього приводу зазначив: «Пластовий досвід допоміг нам дуже багато, бо як пізніше показалося, перемиський відділ знав найкраще стрілецьке ремесло, всі вправи з крісами, вправи впоряду, розстрільної, бойової походи, які ми виробляли в пластовому гуртку, стали нам у великій пригоді»²⁸.

Отже, від початку заснування пластунські гуртки сприяли національно-патріотичному вихованню української молоді та своєю безпосередньою діяльністю внесли вагомий вклад у військову підготовку молодих галичан перед Першою світовою війною. Вони виконали роль української кадрової військової школи національно-визвольних змагань під час Першої світової війни. Пластуни стали основою першого збройного українського формування ХХ ст. – Легіону УСС.

REFERENCES

- Andrukhiv, I. (1992). *Zakhidnoukrainski molodizhni tovarystva Sokil, Sich, Plast, Luh*. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
- Bech, L. Z. (1961). Plast u Peremyskii ukrainskoi himnazii (Storinka istorii 6-ho Kurenia U.U.Yu. im. Iv. Bohuna). In B. Zahaikevych (Ed.), *Peremysl. Zakhidnyi bastion Ukrainy. New York* (in Ukrainian).
- De sribnolentnyi Sian plyve. (1938). *Peremysl* (in Ukrainian).
- Didushok, P. (1916). Pekucha sprava. *Shliakhy*, 5 (in Ukrainian).
- Dilo. (1913, 7 Bereznia, 11 Kvitnia) (in Ukrainian).
- Dmytrenko, H. (1936). Tainyi plast pered viinoiu. *Nova khata*, 22, 10–12 (in Ukrainian).
- Dontsov, D. (1913). *Suchasne politychne polozhennia natsii i nashi zavdannia*. Lviv (in Ukrainian).
- Dontsov, D. (1928). *Junatstvo i Plast*. Lviv (in Ukrainian).
- Dumin, O. (1991). Istoria Legionu Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv. *Dzvin*, 10 (in Ukrainian).
- Franco, P. (1913). *Plastovi ihry ta zabavy*. Lviv (in Ukrainian).
- Haiduchok, S. (1937). Chytaiu i zhaduiu. *Sokilski Visti*, 1, 7–9 (in Ukrainian).

²⁷ Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. *Дзвін*. 1991. № 10. С. 120.

²⁸ Беч Л. З. Пласт у Перемиській українській гімназії (Сторінка історії 6-го Куреня У.У.Ю. ім. Ів. Богуна). *Перемишль. Західний бастион України* / ред. Б. Загайкевич. Нью-Йорк, 1961. С. 347.

- Lenyk, V. (1994). *Ukrainska orhanizovana molod. Munich; Lviv* (in Ukrainian).
- Levytskyi, S. (1967). *Ukrainskyi Plastovyi Uklad v rokakh 1911–1945 u spohadakh. Prychynky do istorii Plastu. Munich* (in Ukrainian).
- Osnovopolozhnyk Plastu. *Do 80-richchia z dnia narodzhennia doktora Oleksandra Tysovskoho* (in Ukrainian).
- Ripetskyi, S. (1956). *Ukrainske Sichove Striletstvo. Vyzvolna ideia i zbroinyi chyn. New York* (in Ukrainian).
- Savchuk, B. (1996). *Ukrainskyi Plast. 1911–1939. Ivano-Frankivsk* (in Ukrainian).
- Shankovskyi, L. (1958). *Ukrainska Armiia v borotbi za derzhavnist. Munich* (in Ukrainian).
- Shankovskyi, L. (1974). *Ukrainska Halytska Armiia. Voiенно-istorychna studia. Winnipeg* (in Ukrainian).
- Sova, A. (2009). Symvolika ukrainskykh molodizhnykh orhanizacii «Sokil», «Sich», «Plast» ta «Luh» u Halychyni (kinets XIX st. – 1939 r.): [Abstract of PhD (History) thesis: 07.00.06.] Lviv (in Ukrainian).
- Stepaniv, O. (1930). *Naperedodni velykykh podii. Vlasni perezhyvannia i dumky. 1912–1914. Lviv* (in Ukrainian).
- Trofymiak, B. (2001). *Himnastychno-sportyvni orhanizacii v natsionalno-vyzvolnomu rusi Halychyny (dr. pol. XIX – per. pol. XX st.). Ternopil* (in Ukrainian).
- Tysovskyi, O. (1922). V dorozh na verchy. *Molode zhyttia*, 6–7, 2–4 (in Ukrainian).
- Tysovsky, O. (1997). *Zhyttia v Plasti. Posibnyk do ukrainskoho plastovoho yunatstva. Toronto* (in Ukrainian).
- Vatseba, O. (1997). *Narysy z istorii sportyvnoho ruchu v Zakhidnii Ukraini. Ivano-Frankivsk* (in Ukrainian).
- Zvit dyrekcii himnazii z ruskoiu movoiu vykladovoiu v Stanislavovi za rik shkilnyi 1913–1914 (in Ukrainian).
- Subtelny O. (2016). *Plast: Ukrainian Scouting, a Unique Story / with Orest Dzulynsky, Tanya Dzulynsky and Oksana Zakydalsky. Toronto: Plast Publishing Inc.* (in English).

Yaroslav KONDRACH

PhD (History)

Junior Research Fellow at the Department of Modern History of Ukraine

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8600-7315>

e-mail: sat143@ukr.net

MILITARY EDUCATION OF UKRAINIAN YOUTH OF GALICIA IN PLASTUN CIRCLES BEFORE THE FIRST WORLD WAR

The article examines the military education of Ukrainian youth in Galicia before the First World War. The main emphasis in the study was given to Ukrainian plastun organizations. The paramilitary groups organized and trained Ukrainian youth to fight for national interests during the First World War. The members of the societies became the basis of the first armed Ukrainian formation of the 20th century – the Legion of Ukrainian Sich Riflemen.

It was emphasized that «Plast» took deeper roots only in Galicia. It was determined that with the approach of the First World War, the militarization of «Plast» took place, and the formation movement was mainly viewed as a military preparatory factor.

Emphasis is placed on the growing belief in Ukrainian youth circles that statehood can only be won by force of arms. It is indicated that the task of «Plast» was called the formation of people of a new generation – people’s leaders and the national elite with a strong-willed character and a deep sense of national dignity. It was emphasized that through the youth educated in its ranks, «Plast» intended to influence the formation of the identity of the general Ukrainian society of Galicia and lay the groundwork for the acquisition of Ukrainian statehood.

Keywords: «Plast», Galicia, military school, the Legion of Ukrainian Sich Riflemen, youth organizations.